

BREVET

en døende åndsform

Anne Brockenhuus-Schack

Brevmængden er faldende. Betyder det, at udsagn om nutidsmennesket kun bliver den redigerede virkelighed og at resten er overladt til arkæologerne? Hvad brevet kan og hvad der kan læses ud af det, giver en række forskere her deres bud på.

Brevet har det skidt. Ikke blot skrives der færre, personlige breve herhjemme, men de har også ændret karakter. Fra det private indhold til de mere aftaletyngede meddelser. Brevet som en kunstart og åndsform i sig selv er uddøende. Vi tager os ikke tid til at skrive breve i kommunikationssamfundet med al dets nye teknologi. Postvæsenet fik sit største chok ved telefonens indførelse. Som endnu ikke er overvundet. Vi andre har lært at bruge den. I en grad at historikerne ligefrem taler om et fremtidigt vacuum for viden om nutidsmenneskets private tanker.

De 'moderne' brev har sit udspring i den kvindeligt dominerede salonkultur i midten af 1700-tallet. Brevet dannede pendant til konversationen; fordrede det samme dansesniveaue, de samme konventioner og stramme spilleregler. Det var en beskæftigelse for først overklassen og senere også det højere

borgerskab. Gennem brevene er det deres manerer og tanker, der er overleveret. Der har dog altid været store dele af befolkningen, der ikke skrev private breve. Og slet ikke 'følsomme' breve. Selv julehilsenerne er i nedgang.

To fiktive personer

Men hvad er der så specielt ved brevet? "Der er egentlig fire personer i en brevveksling. Virkelighedens to personer, der skriver. Og så de forestillinger, de har om hinanden. Det er de sidste, fiktive, som giver intensiteten og gør at man bliver ved. En ny virkelighed overtager scenen. Det er dér det spændende sker", siger mag. art. Lotte Thrane.

Vi har forsøgt at pejle os ind på brevet som udtryksform, og hvad det kan fortælle, ved at stille spørgsmålet til nogle af dem, der professionelt beskæftiger sig med breve. Som kilder. Men først skal P&T have ordet, efter at væsnet forgæves havde udbedt sig spørgsmålene - skriftligt forstås:

Den årlige postmængde er på ca. 1,2 milliarder breve, og heraf er de 20 pct. private. Deres antal er som forretningsbrevens faldende. Med ca. en pct. om året. Tidligere var brev-

antallet ligefrem proportionalt med bruttonationalproduktet. Sådan er det ikke længere. Brevmængden følger sine egne love - nedad. Bedre bliver situationen næppe nu, hvor det er besluttet, at billigste takst skal være 3,50 kr.

Ganske interessant er postvæsenets forringede brevservice ikke af ny dato. Den har været for nedadgående i et sekel. Det var i 1860-erne at en enkelt postkasse i København blev tømt syv gange om dagen. Det var også i de tider at forfatteren Aron Meir Goldschmidt beskyldte den daværende generalpostdirektør for at have "et sort Cabinet". Thi bemeldte topembedsmand gjordes ansvarlig for, at såvel udenlandske som indenbys breve var op til seks timer om at blive ekspederet.

"Postkasserne ere røde, nemlig af Undseelse over, at de ikke holde, hvad de love", syvlede de daværende redaktør af Cosaren, der end ikke forbandt etatens gul-røde farver med det Oldenburgske kongehus.

Et forsinket brev

Franskmændene har den talemåde, at noget er "så sikkert som et brev med posten". Men at væsnets egen kommunikation herhjemme kan

lade meget tilbage at ønske viser følgende:

Et cirkulære fra generalpostamtet, der var bestemt for Rudkøbing Postkontor, havnede ved en fejltagelse på kontoret i Ringkøbing. Det nåede først frem til Langeland med 123 års forsinkelse. Ret ankommet forsvandt det igen. For først 40 år senere atter at dukke op. Ved en hovedrengøring.

Netop nutidens (indtryk af) jageri gives oftest som forklaring på, at der skrives færre breve. Eksempelvis, at en person umuligt kan befinde sig i den samme situation, da han/hun skrev, som når svarbrevet når frem. Dertil lever vi i en for hurtig tid. Brevvekslingen får prædikatet en arkaisk form. Det er jo også så meget nemmere at tage telefonen. Hvor samtalen ikke fastholdes for eftertiden - omend der nu ifølge forvaltningsloven er krav om telefonnotater. Omvendt kan det rumme den fordel, at man så har tilsvarende mindre på hinanden og det, der er, kan man løbe fra. Som med verbale injurier.

Stikket kan hives ud

Det er just ikke lovord, humanistiske videnskabsfolk har om Alexander Graham Bells patent fra 1846. "Dog har telefonen den fordel, at man kan hive stikket ud. Mens brevene kan blive en plage. De kommer ind ad døren, hoer sig op og bliver en forpligtelse", siger lektor, Pål Dahlerup. Fordi brevets måske eneste svaghed er, at det ikke kan give svar med det samme.

Ikke alle er dog lige enige om, at det faldende antal er gået ud over brevenes kvalitet:

"Det kan godt være, at der skrives færre breve, men der skrives tal-mæssigt lige så mange gode breve", siger professor Torben Brostrøm. "Skrivende folk kan simpelthen ikke lade være. De forstår hinanden bedst ved netop at skrive. I Hereti-

ca-kredsen er der f.eks. mange korrespondancer. Men da det i naturen er en diskret genre, er der ikke så mange, der kender til det. Og det at skrive breve kræver jo, at man har let ved det og synes det er morsomt".

Eftertankens skriverseri

Ifølge Brostrøm er selve det at skrive et brev en afklaringsproces, der kan være kunstnerisk igangsættende. Hvor man selv bliver klogere. Det han kalder "eftertankens skriverseri", der i korrespondanceform bliver led i en tankeudveksling.

"Jo mere man får tænkt over tingene, jo større indre pres er der for at få bragt sine tanker på en form. Kun den indre fattigdom gør breve til en kliche", siger amanuensis Bodil Wamberg.

Ifølge den amerikanske forfatterinde Erica Jong elsker forfattere at skrive breve. "Det afholder dem fra at skrive det, de skulde skrive".

Breve kan også have andre funktioner. Pål Dahlerup peger på to: At sige det, man ikke kan sige, og lidt i stil med hr. Flovmand at sige de kloge ting, man ikke fik sagt.

Telefonen er ikke det eneste stykke mekanik, der øger den i forvejen eksisterende hjerne-pen-barriere. Skrivemaskinen, PC-eren, telefax og direct-mail er yderligere filtre, der kan fortrænge det dybt personlige i at sætte sig til at skrive et brev. Forstyrre forberedelsen og fordybelsen. Maskinerne 'tænker med'. Disse moderne kommunikationsformer kan i sagens natur heller ikke være så private, idet det ikke kan udelukkes, at nogen kan læse med over skulderen.

Æstetikken er væk

En anden dimension, der ryger, er den æstetiske nydelse ved smukt

papir og gode skriveredskaber. Ikke fordi vi alle skal vende tilbage til snittede gåsefjerspenne og håndrevet bølgepapir - skønt brevpapir i dag er samleobjekter for store skolepiger. Mens Lotte Thrane taler om æstetikken ved at forme sætninger, "der ikke blot er ord på ord", påpeger Pål Dahlerup, at brevet "også er en form for fiktion - en kunstform i sig selv".

Det håndskrevne brev har dag stadig sin helt specielle niche. Nu skal det ikke længere anvendes ved ansøgninger, men hvem kan forestille sig eksempelvis et kondolencebrev skrevet på PC-udprint og sendt i firmakuvert efter en tur gennem portomaskinen?

Selviscenesættelsen

Et spørgsmål, der vanskeligt lader sig besvare, er i hvor høj grad det personlige brev og den længelevende korrespondance tjener en selviscenesættelse eller selvspejling. Forfatteren H.C. Andersen, der var en stor brevsriver, filtrerede sine oplevelser gennem diverse skriftlige udtryksformer. Først dagbogen, så brevet, der ofte havde væsentlige elementer fra dagbogen og måske endog var skrevet samme dag, og til den endelige, kunstneriske version i hans litterære værker.

"H.C. Andersen var en fremragende observatør, og det kom helt umiddelbart ned i dagbogen og blev senere behandlet i brevene. Det var ham alt om at gøre at korrespondere. Men samtidig ville han gerne have, at hans liv skulle tage sig ud", siger museumsinspektør Niels Oxenvad, H.C. Andersen-museet.

Denne megen gøren-sig-til lå nu i øvrigt også i tiden, og man kan spørge, hvor han og andre er mest ærlige. Er det i den reflekterende, måske endog dialektiske dagbog eller i brevet? Eller er det dagbogen, "der fører os og udvikler sig til vor samtalepartner", som Bodil Wamberg hævder?

"Ærligheden er givet størst i brevet, for her er modtageren en kontrolinstans", siger Torben Brostrøm. "Dagbøger kan blive fundet, så de indeholder også megen forstillelse". Et råb om udødelighed? "Ja, at sætte sig spor, i håb om at ikke alt blot forsvinder".

Et smukt eftermæle

Det kan også være en pæn gravsten og eftermæle, siger førstebibliotekar Jesper Düring Jørgensen, Det kgl. Bibliotek. "Dagbogen er en mere teatralisk form; man er jo alene om det. Man mange ved også, at de skriver litteraturhistorie såvel i dagbogen som i breve. Det er et forfængelighedens marked."

En af dem, der virkelig kendte til selviscenesættelsen, var ikke overraskende den store skuespillerinde Johanne Luise Heiberg. Udadtill offer for hovmod, men ifølge Bodil Wamberg møder man i hendes breve til ægtemanden et menneske med store, indre værdier. "Vi ser mennesket bag den hovmodets maske, der levede i samtiden". Dette er modsat Leonora Christine Ulfeldt, hvis breve avslører en ambitiøs og hævnerrig kvinde, der ikke passer til billedet af den helgen og martyr, som Leonora Christine ønskede skulle blive hendes eftermæle.

En anden side af fru Heiberg har Lotte Thrane fundet frem. Det er i Johanne Luisers korrespondance med Sjællands biskop Hans Lassen Martensen efter at hun var blevet enke. Brevvekslingen varede i 24 år og der er i den, trods dens halvoffentlige åbenhed, stærke toner af forførelse og erotik - skjult som religiøsitet. Det findes i det, Lotte Thrane kalder "brevvekslingens hemmelige rum". Og hun fortsætter:

Tildeles rolle

"Brevet favoriserer en følelsesmæs-

sig nærhed og intimitet mellem brevskriverne. Dialogen er ikke væsentlig, var den det, ville den jo blot være - en samtale. Breve kan mere end det. Det er overensstemmelsen på det følelsesmæssige plan, der er det vigtige. I en fantasimæssig spændingstilstand tildeler man den anden en rolle, der får effekt på dialogen. Teksten så at sige skriver personerne og det bliver det, der står mellem linjerne, der bliver det virkelige. Det bliver en forførelse via ord. Man er blevet en del af den andens bevidsthedsstrøm og kan derfor digte videre på hinanden".

Martensen og fru Heiberg havde det bedst, når de korresponderede og ikke mødtes. Et lignende eksempel har Lotte Thrane fundet i den kun en måned lange, hede korrespondance mellem lyrikeren Rainer Maria Rilke og pianisten Magda von Hattingberg. Korrespondancens projektioner og fiktive personer blev dømt til undergang i mødet. For Rilke blev denne besættelse på papir og blæk til en parantes i hans liv - men han skabte kunst på den - for von Hattingberg blev det hendes livs omdrejningspunkt.

Rostock-myten

Breve kan altså både skabe og aflive myter. I breve og andre historiske kilder er der således intet belæg fundet for den såkaldte Rostock-myte, om at den 9. april 1940 var aftalt spil mellem danske politikere - især udenrigsminister P. Munch - og tyske officerer, siger overarkivar Hans Chr. Bjerg, Forsvarets Arkiver.

Som den person, der har været mest forbløffende, nævner Pil Dahlerup det billede, man får af Karen Blixen i Frans Lassons seneste udgivelser af hendes breve. "Karen Blixen er langt mere kritisk, dynamisk og levende end i sine skrifter".

En anden overraskelse for hende var de mange kvindelige forfattere, som hun fandt frem til gennem Georg Brandes' breve, og som dan-

nende baggrund for hendes bog om 'Det Moderne Gennembruds kvinder'. Men den mest bevægende korrespondance er ifølge Pil Dahlerup de par tusind breve mellem Amalie og Erik Skram - en kærligheds-, ægteskabs- og digterhistorie, som der er planer om at udgive.

Kamma Rahbek

Der har været store kvindelige brevskrivere, der i øvrigt ikke var forankret i en litterær produktion. En af de mest kendte er vel Kamma Rahbek. I sin selvvalgte isolation i Bakkehuset skrev hun hver aften, og korresponderede gennem livet med hundreder af mennesker med en læselig og elegant håndskrift.

"Kamma Rahbek foretrak at korrespondere med en, der gav modspil", siger lederen af Bakkehusmuseet, Inge Nørballe. "Det var tætte, intime breve med lange sætningskonstruktioner, der gør James Joyce til det rene barnemad. Men Kamma Rahbek kunne også være overordentlig jorner. Helst skrev hun jævnligt, en-to gange ugentligt, fordi alt det uvæsentlige hermed kunne skrælles væk. Så blev brevene som en fortsat samtale".

"Tonen var meget oprigtig, oftest kærlig, men kunne være meget spids, næsten perfid. Det skyldtes at hun tænkte meget hurtigt og var to-tre særninger forud for andre. Det kunde Grundtvig slet ikke følge med til. Og han forlod fornærmet Bakkehuset".

Inge Nørballe mener aldrig vi får brevet igen. "Det er desværre gået tabt for altid".

Ubegrænset, uimodsagt

Men ud over brevet eget indre liv har det også sine fordele som forum for den gennemtænkte mening, der ikke lader sig distrahere, det ukorrigerede øjebliksbillede. Ubegrænset,

uimodsagt. Med stream-of-consciousness, de frie associationer og mangelen på samtals 'logik' og hierarki, kan brevet være grænseoverskridende og af stor (selv)terapeutisk værdi. Som brevskriver skal man nok stå til ansvar, men er alligevel fri.

"Brevet har en autenticitet, som ikke findes ret mange andre steder og viser en persons åndelige aktionsradius. Det giver samtidig svaret på, hvorfor nogen synes, det er så vigtigt at brænde dem", sier Jesper Düring Jørgensen.

En anden værdi af brevet er, at det fastholder mellemregninger uden slutpunkt, lige som det tillader en udvikling af synspunkter, en modning, over tid. I og med at man kan vende tilbage til brevet og læse det igen og igen, fastholdes og genopleves andre stadier og følelser i livet. F.eks. af ungdommen, rejser, forelskelse. Omvundet med silkebånd får det fetichens karakter.

Disse elementer i brevet adskiller sig fundamentalt fra den målfikserede, oftest mediebarne diskussion. 'Hanekampen', hvor der kræves kombattanter af forskellige opfattelser, hurtige modargumenter og at der på stedet udnævnes en vinder og en taber. Refleksionen og lydhørheden mangler. Samtalen forstået som dialog mellem to lige parter er næsten et fyord i de elektroniske medier eller henlægges til sene tidspunkter, hvor de fleste er gået i seng.

Redigeret virkelighed

Med den gængse nedprioritering af brevet som kommunikationsform er der en nærliggende risiko for, at det kun bliver de offentlige private tanker, der offentliggøres. Den redigerede virkelighed i form af foredrag, kronikker, interviews og udgivne dagbøger.

Juridisk er der den spidsfindighed, som Hans Chr. Bjerg gør opmærksom på, at ejeren af et brev rent

faktisk er modtageren. Det er også derfor, at arvinger kan disponere over afdødes breve, der oftest er breve til den pågældende. Venstrepolitiker I.C. Christensen bad i sin sene alderdom dem han havde korresponderet med, om at returnere hans breve. Som han så brændte. "Det var et forsøg på systematisk at slette sine spor", siger Hans Chr. Bjerg.

I andre tilfælde har de efterladte været i gang med neglesaksen inden privatarkiver afleveres. Og de sidste, der slippes, er kærestebrevene. De er et af de stærkeste udtryk for det helt personlige brev og af stor kulturhistorisk vigtighed netop p.g.a. intimiteten.

I et læg med breve, der kan være på få cm på Det kgl. Bibliotek, kan der ligge et helt liv. Breve med ynglingens faste håndskrift til oldingens små fluetegn. Håndskriftsamlingen her, der rummer breve til og fra kulturpersonligheder, og håndskriftafdelingen på Rigsarkivet, der samler politikeres og embedsmænds korrespondancer, udgør adskillige kilometer. Brev ved brev.

De gamle radikalere

De gamle radikalere var de helt store brevskrivere. Brødrene Brandes, Hørup, P. Munch, men også nyere som Jørgen Jørgensen og Bertel Dahlgaard. Andre ivrige brevskrivere er højskolefolk og præster.

Når man beskæftiger sig med brevet i nyere tid støder man igen og igen på Edvard og Georg Brandes. Mellem brødrene blev der livet igennem udvekslet mere end 650 breve, hvortil kommer alle de breve, de skrev til andre. Her som i udlandet. De rejste meget og var tæt på begivenheder og mennesker. Deres indflydelse - ikke mindst via deres breve - i de litterære og politiske kredse var tilsvarende stor.

Protokolsekretær i Folketinget, Kristian Hvidt, udgav i 1988 en bog om

Edvard Brandes. Mens denne var finansminister udvekslede han stort set dagligt breve med sin gode ven, Oskar Johansen, der var formand for Politikens bestyrelse. Men at tolke dem i eftertiden er ikke uproblematisk:

"De havde et sprog og nogle vurderinger, der var så indforståede og mere oprigtige, end vi måske i dag har forudsætninger for at forstå. Derfor skal man være varsom med breve."

Den fordel, Chr. Hvidt kan se ved brevet som kilde er, at man "kommer om bag ved penneskaffet". Brevet som kommunikationsform "giver os de egentlige tanker og motiver, hvor vi kommer langt ind i privatsfæren. Når jeg valgte Edvard Brandes, var det, fordi han er et skæringspunkt mellem det politiske og kulturpolitiske. Han var en blæksprutte med en ætsende virkning på sin samtid med dens positivisme og radikalisme. Brandes var en hård hund - en nådeløs afslører af tidens forløjethed".

Breve kan sige såvel noget om afsenderen som om modtageren. I modsætning til de officielle indberetninger er der i centraladministrationen de såkaldte underhåndsbreve, skriftlige indtryk off the record, der er unddraget offentlighedsloven. De siger i sagens natur en del mere end de officielle bidrag.

"Skal man anvende et brev som historisk kilde er ophavssituationen for og hensigten med brevet utrolig vigtig, samt hvem det er stilet til og hvad indholdet er", siger historikeren Ole Lange, der bl.a. har skrevet to bøger om finansmanden H.N. Andersen.

Smider masken

Også i hvilken sindstilstand, brevet er skrevet, har betydning - er det i vrede, afmagt, forelskelse etc. "Det er min erfaring, at de fleste mænd i breve til konen smider masken og

fortæller mere uforbeholdent. Derfor er den private korrespondance langt den mest interessante. Hovedproblemet ved, at brevskrivningen er gået af mode, er ud fra et historisk syn, at eftertænkksomheden forsvinder. Om 50 år vil vi ikke vide så forfærdelig meget, bortset fra de få som eksempelvis fhv. departementschef Erik Ib Schmidt, der gennem de seneste 30 år har ført dagbog".

Eller som Jeper Düring Jørgensen siger det:

"Indsivningen af breve til arkiverne går langsommere. Vi er i en periode med et aftagende antal breve. Og brevene ændrer karakter. Fremtidens historikere vil have en uhyre beskeden del af nutidens hverdagsliv bevaret. Borte har taget det og dets spor. Resten vil blive en arkæologisk opgave".

Heri er Kr. Hvidt ikke helt enig. Han mener, at problemet i fremtiden vil være, at der er alt for meget bevaret. Ikke i brevform, men fra de offentlige medier. Så de stakkels historikere vil drukne i stof. Men igen, stof af en anden karakter.

De fleste aner ikke, hvad de offentlige arkiver ligger inde med, hævder Ole Lange, og heri får han delvis ret af overarkivar Vello Helk, Rigsarkivets 4. afdeling, der råder over 7-8000 private arkiver:

'Vi vader i breve'

"Vi læser kun de breve, hvor brevskriveren ikke kan identificeres umiddelbart. Indholdet interesserer os ikke. Vi har det som bagerbørn med brød - vi vader i breve. Det væsentligste for os er at gøre dem tilgængelige for forskerne".

De fleste af os har sikkert oplevet ved en fejl at få en fotokopi af det brev, vi skulle have haft. Men det er uvist hvor mange, der skriver udkast til eller tager kopi af private

breve. Pil Dahlerup siger, at hun synes det er lidt snyd f.eks. at tage genpart af kærestebreve. "Det er tarveligt. Et brev er en engangsforestilling, hvor man må vove noget, uden at kunne dokumentere, hvad man har skrevet. Det må bero på modtagerens ærlighed".

Et konkret eksempel på udkast giver Christian d. VIII. Ofte skrev han tre-fire forarbejder til sine breve. I den herskende strid om hvorvidt H.C. Andersen var søn af kongen, har Vello Helk været gennem monarkens arkiv, og ikke fundet antydninger heraf. Til gengæld fremgår det, at kongen havde jævnlig kontakt med mødrene til hans andre uægte børn, og ud fra hans brevudkast kan man se, at han har sørget for børnene og deres opdragelse.

Arkivrum på plejehjem

Vello Helk beklager, at alt for mange breve smides væk. Især dem fra betydelige personer som forfattere etc. Andre donationer består kun af 'torsoer' som f.eks. politikerens Ole Bjørn Krafts breve. Hvilket får Helk til at give udtryk for et ønske om, at plejehjemmene får indrettet arkivrum. For den største udsmidning af gamle breve sker umiddelbart før de ældre tømmer og definitivt opgiver deres eget hjem.

Værdien i breve som kilde er også, at de kan medvirke til (om)datering af faktiske hændelsesforløp og fremstilling af litterære, musikalske eller kunstneriske værker. Universitetslektor Torben Skousboe, der har udgivet uddrag af komponisten Carl Nielsens dagbøger og korrespondance på 400 breve med hustruen og billedhuggeren Anne Marie Nielsen, siger, at han via komponistens breve, der viser et menneske i kød og blod, og hvor hverdagsituationer smitter af på kunsten, kan høre nye ting i hans musik.

Det hele menneske

"Men samtidig er brevene et vidnesbyrd om ensomhedsfølelsen som kunstner, overvejelserne om og kampen med det, de ville med deres kunst. Efterlysningen af at blive forstået og accepteret. Efter hans død har familie og venner trukket et slør over ham som menneske ved udelukkende at fokusere på de lyse sider. De problematiske aspekter er blevet undertrykt og giver et skævt billede af ham - noget som brevene kan afsløre".

Allerede Paulus fandt at "bogstavet ihjelslår, men Ånden levendegør". Hvor præcist formår vi at udtrykke os? Billeskov Jansen har sagt, at vi er rigere end vi kan sige. "De gode digtere formår i lykkeligste fald at finde ord, der dækker noget, man ikke vidste, at man vidste", siger Lotte Thrane.

"Korrespondansen er sanselig. Den er fuld af stil og kulør", siger Torben Brostrøm. "Vi ser personen for os, hører stemmen, kender argumenterne. Og vi falder ind i tonen". Eller som Jesper Düring Jørgensen siger det: "Skriften er et aftryk. Det er kombination af fysisk form og indhold".

Men hvor gode modtagere er vi af breve? Formår vi at lytte os ind til selve den inderste, sprøde tone i brevet? Mærke dets pulsslag og fastholde nærheden med den, der skrev?

"Man skal gøre sig umage med, at læse det, der står. Men meget ofte læser man det, man tror, der står. Sidder man år efter med sine gamle kærestebreve indser man pludselig, at man først nu forstår de dybe følelser, som afsenderen allerede den gang klart gav udtryk for. De står - og stod - der. Vi læste det bare ikke dengang", siger Pil Dahlerup. *